

Леонтій ВОЙТОВИЧ

ЩЕ РАЗ ПРО ПРАВА ЛЮБАРТА-ДМИТРА ГЕДИМІНОВИЧА
НА СПАДЩИНУ РОМАНОВИЧІВ

Повернення до проблеми дослідження боротьби за спадщину Романовичів¹ зумовлене перебуванням більшості сучасних польських істориків усе ще в полоні патріотичного *Казимирівського міфу* про приєднання галицьких земель до Польського королівства у 1340 р.², а сучасні російські історики весь наступний період подають боротьбою між Польщею, Литвою та Золотою Ордою³. Відсутність реакції українських істориків сприймається мовчазною згодою з подібними висновками. Певний поштовх до публікації дали також дискусії при обговоренні доповідей автора на останніх наукових конференціях⁴.

¹ *Войтович Л.* Боротьба Любарта-Дмитра Гедиміновича за відновлення Галицько-Волинської держави *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки.* № 22. Луцьк, 2009. С. 120–127; *Його ж.* Польща, Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів *Проблеми слов'янознавства.* Вип. 59. Львів, 2010. С. 52–66; *Його ж.* Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів *Вісник Львівського університету.* Серія історична. Вип. 46. Львів, 2011. С. 2–26; *Ejusdem.* Walka o spadek po Romanowiczach a król polski Kazimierz III Wielki *Kazimierz Wielki i jego państwo. W siedemsetną rocznicę urodzin ostatniego Piasta na tronie polskim /* Pod red. J. Maciejewskiego i T. Nowakowskiego. Wydgoszcz, 2011. С. 47–66; *Його ж.* Князь Юрій-Болеслав Тройденевич: ескіз портрету *Княжа доба: історія і культура.* Вип. 5 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2011. С. 209–221; *Его же.* Заключительный этап борьбы за “королевство Руси” *Вестник Удмуртского университета.* Серия 5: История и филология. Вип. 3. Ижевск, 2012. С. 10–15; *Його ж.* Портрет князя Володислава Опольського на повний зріст. *Sperka J. Władysław książę opolski, wieluński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 6 lub 18 maja 1401).* – Kraków, 2013. – 508 s. *Княжа доба: історія і культура.* Вип. 7 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2013. С. 314–319; *Його ж.* Казимирівська легенда: подолання стереотипів *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* Вип. 19–20. Дрогобич, 2017. С. 95–117; *Ejusdem.* Fenomen halickich bojarów

i ich stosunki z książętami *Średniowieczni władcy i ich otoczenie. Materiały V Kongresu mediewistów Polskich.* Т. 5 / Pod red. J. Sperki, K. Kollingera. Rzeszów, 2018. S. 31–51; *Його ж.* Галицьке лицарство другої половини XIV століття *Галич і Галицька земля. До 1120-річчя першої писемної згадки про Галич.* Галич, 2018. С. 283–299; *Його ж.* Жидачівське князівство: епізод з історії української державності *Жидачівщина.* Вип. 1. Львів; Жидачів, 2018. С. 41–47; *Його ж.* Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434): між стереотипами та історичною правдою *Княжа доба: історія і культура.* Вип. 12 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2018. С. 121–142; *Його ж.* Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434 pp.): нумізматичний аспект *Вісник Львівського університету.* Серія історична. Спеціальний випуск: на пошану професора Романа Шуста. Львів, 2019. С. 67–82.

² *Савчук Г.* Захоплення Львова Казимиром III у польській історіографії другої половини XIX – першої половини XX століття *Історичні та культурологічні студії.* Вип. 5. Львів, 2013. С. 134–151; *Войтович Л.* Казимирівська легенда... С. 95–117.

³ *Измайлов И.* Войны на Западе. Польша и Литва *История татар с древнейших времён.* Т. 3: Улус Джучи (Золотая Орда) XIII – середина XV вв. Казань, 2009. С. 518–528; *Хаутала Р.* Противостояние между Улусом Джучи и Католической Европой с середины XIII до середины XIV века *Золотая Орда в мировой истории.* Казань, 2016. С. 371–383.

⁴ Дискусії за доповідями: “Дискусії – ні проблеми історії Галицько-Волинської

Загибель сюзерена королівства Русі князя Болеслава-Юрія Тройденевича 7⁵ або 9⁶ квітня 1340 р. залишається загадкою⁷. Усі іноземні джерела, які повідомляють про його смерть, походять від реляції польського короля Казимира III⁸. Версія про отруєння за прихильність князя до католицького обряду та іноземців непереконлива. Католицький патриціат у містах існував уже від часів короля Данила Романовича, якщо не раніше⁹. У сім'ях князів Лева Даниловича та Юрія Львовича не було жодного протистояння з католиками. Донька першого з них стала черницею у монастирі кларисок. Галицьке боярство вже давно переплелось з угорськими баронами. Якщо князя отруїли бояри-змовники, то вони, радше, керувалися зв'язками з Польщею або Угорщиною, аніж міжконфесійним протистоянням, якого на ті часи ще не існувало.

Найвигіднішою смерть галицько-волинського князя була польському королеві Казимирові III. Обидва союзники Казимир III і Карл Роберт виявився найкраще підготовленими до такого розвитку подій. На першу звістку про

держави" (Науковий семінар історичної секції НТШ "Галицько-Волинська держава у світлі сучасних досліджень". Львів, 1 березня 2018 р.); "Галицьке лицарство другої половини XIV століття" (Галич і Галицька земля. Науково-практична конференція. Галич, 25 жовтня 2018 р.); "Жидачівська земля в період боротьби за спадщину Романовичів" (Другі Жидачівські читання. Жидачів, 30 листопада 2018 р.); "Сілезькі та галицькі лицарі у християнському війську в битві під Нікополем 28 вересня 1396 р." (IX Międzynarodowa konferencja naukowa *Colloquia Russica* "Ruś a Polska (X–XIV w.)". Przemyśl, Polska. 5–8 grudnia 2018 r.); "Коли Галицька земля стала частиною Польського королівства ("різновеселі" нотатки на маргінесі досліджень кінця XIX – початку XXI ст.)" (Наукова конференція "Західноукраїнські землі княжої доби". Львів, 30 січня 2019 р.); "Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434): подолання стереотипів" (Звітна наукова конференція Львівського національного університету ім. І. Франка за 2018 рік. Львів, 5 лютого 2019 р.); "Галицька земля в дослідженнях кінця XIX – початку XXI ст." (Наукова конференція "Проблеми музейної археології. До 100-річчя від народження археолога Володимира Шелом'янцева-Терського". Львів, 21 лютого 2019 р.); "Актуальні проблеми історії Галицької і Волинської земель" (Наукова конференція Галицько-Волинська держава як феномен політичної історії Русі (до 820-річчя утворення)". КЗ ЛОР "Історико-краєзнавчий музей", Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів; Винники, 17 травня 2019 р.); "Тустань в період боротьби за спадщину Романовичів (1340–1434)" (IV Міжнародна науково-практична конференція "Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат.

Проблеми збереження та використання", Львів; Урич, 6–7 червня 2019 р.).

⁵ *Prochaska A. W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego Kwartalnik Historyczny. T. 6. Lwów, 1892. S. 12; Balzer O. Genealogia Piastów. Kraków, 1895. S. 787–788.*

⁶ *Gorzycki K. Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza Wielkiego. Lwów, 1889. S. 14.*

⁷ *Paszkievicz H. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. Warszawa, 1925. S. 7–11; Długopolski E. Władysław Łokietek na tle swoich czasów. Wrocław, 1951. S. 223; Włodarski B. Polska i Ruś 1194–1340. Warszawa, 1966. S. 254–259; Шабульдо Ф. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Киев, 1987. S. 22; Беньяк Я. Вигаснення галицько-волинської княжої династії *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів, 2001. С. 79–85; *Войтович Л.* Князь Юрій-Болеслав Тройденевич... С. 209–221.*

⁸ *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 3: До року 1340. Львів, 1905. С. 534–535.

⁹ Іпатіївський літопис згадує під 1259 р.: "кнъз Данило... нача призывать приходаѣ Нѣмцѣ... иноязычники и Лахы идахоу днѣ и во днѣ"; *Ипатьевская летопись Полное собрание русских летописей* (далее – ПСРЛ). Т. 2. Москва, 2001. Стб. 843. Ще раніше, під 1237 р. Данило Романович "вбличи побѣдоу и постави на Нѣмѣцьскыхъ врагѣхъ хороуговь свою": Там же. Стб. 778. Останнє, правда, радше, географічний напрямок подібно до Лядських воріт у Києві, ніж свідчення про наявність німецької громади у Галичі. Але угорська громада у Галичі, напевно, була від початку XIII ст. і сліди її, можливо, відшукаються в обширному корпусі угорських грамот XIII–XV ст.

смерть галицько-волинського князя польський король зумів зібрати військо (на подібні заходи звичайно затрачалися місяці!), зайняти Львів та вивезти з княжої скарбниці коронаційні регалії, які пізніше потрапили до коронаційного релікварію польських королів¹⁰. Угорський король уже на самому початку травня 1340 р.¹¹ (якщо не 19–20 квітня¹²) відправив у похід до Галицької землі військо на чолі з палатином Віллермом Другетом. При цьому його, вірогідно, пропустили через карпатську лінію оборони бояри-змовники.

Але князя Любарта-Дмитра Гедиміновича відразу ж визнала сюзереном волинська еліта. Визнала його і більша частина галицького боярства, що засвідчено відомим написом на дзвоні собору святого Юрія у Львові з 1341 р.¹³ Зрозуміло, що за відсутності династичних підстав один з молодших синів великого литовського князя аж ніяк не міг би розраховувати на таку підтримку навіть за умов вторгнення військ Великого князівства Литовського. І золотоординський хан Узбек в іншому разі не визнав би Любарта-Дмитра сюзереном королівства Русі і не прислав би йому відразу військову допомогу. Саме тому, втікаючи зі Львова, Казимир III вивіз коронаційні регалії, позбавляючи Любарта-Дмитра Гедиміновича можливості легітимної коронації як володаря королівства Русі. Практика вивезення коронаційних регалій з подібною метою була поширена в Європі. Так, у 1273 р. чеський король Пшемисл Оттокар II захопив коронаційні регалії угорських королів, щоб не дати змогу Ласло IV провести легітимний обряд коронації (частина баронів не визнала коронації 3 вересня 1272 р. у Секешфегерварі, оскільки на той час Ласло IV мав тільки 10 років)¹⁴. Історики досі пишуть про пограбування Львова і князівської скарбниці. Зрозуміло, що відступаюче військо дещо з собою прихопило, але Казимира III насамперед цікавили коронаційні регалії.

Отже, князь Любарт-Дмитро Гедимінович мусив мати легітимні підстави до успадкування престолу Романовичів. В усіх європейських династіях, як і всіх європейських народів, існували традиції і правила успадкування престолів, рухомого і нерухомого майна. Тому неможливо погодитися з твердженнями, ніби в Русі й у династії Рюриковичів такі норми не функціонували¹⁵. Рюриковичі були споріднені з багатьма європейськими династіями, крім того, добре знана суворя регламентація успадкування у купців, дружинників і, навіть,

¹⁰ *Dąbrowska E. Królów polskich relikwiarz koronacyjny Krzyża Świętego Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej.* Warszawa, 1991. S. 67–86.

¹¹ *Гарді Д.* Кілька нових зауважень до походу угорського палатина Віллерма Другета “in Ruteniam” навесні 1340 року *Княжа доба: історія і культура.* Вип. 7. С. 209–216.

¹² *Волощук М., Стасюк А.* Про похід палатина Віллерма in Ruteniam у квітні 1340 р. *Вісник Прикарпатського університету.* Історія. Вип. 17. Івано-Франківськ, 1995. С. 46–54.

¹³ *Болезлав-Юрий II, князь всей Малой Руси.* Сб. мат. и иссл. собр. О. Гонсиоровским, А. А. Куником, А. С. Лапо-Данилевским, И. А. Линниченко, С. П. Пташицким и И. Режабком. Санкт-Петербург, 1907. С. 79;

Мусин А. Колокол святого Юра 6849 года: между Львовом, Плоцком, Петербургом и Теребовлей *Княжа доба: історія і культура.* Вип. 11: Княжий Львів / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2017. С. 95–120.

¹⁴ *Urban J.* Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu. Praha, 2003. S. 120–122; *Homza M.* Sytuacja polityczna Spiszu do początków XIV w. *Historia Scepisii.* Vol. 1. Bratislava; Kraków, 2009. S. 162; *Войтович Л.* Лев Данилович и загадки “австрийского узла” (1272–1278) *Rossica Antiqua.* № 2(4). Санкт-Петербург, 2011. С. 125–129.

¹⁵ *Фроянов И.* Киевская Русь. Очерки социально-политической истории. Ленинград, 1980. С. 45–46; *Толочко О.* Особливості міжсеньйоріальних відносин у період феодальної роздробленості Давньої Русі XII–XIII ст. *Феодализм в Україні.* Київ, 1990. С. 30.

смердів, засвідчена в угодах з Візантією початку X ст., різних редакціях “Руської правди” та княжих статутних грамотах.

Перш за все, Русь принципово не відрізнялася від сусідніх держав, подібно як династія Рюриковичів – від сусідніх пануючих династій. Взаємини всередині династії базувалися на традиційному родовому праві старшого, тобто того, хто був ближчим до засновника роду за родовим рахунком. Ця проблема достатньо повно висвітлена як у старшій, так і новішій літературі¹⁶. Модерну концепцію колективного сюзеренітету Рюриковичів, яку висунув Олександр Назаренко¹⁷, не підтверджують жодні джерела, вона не знаходить аналогій в інших тогочасних державах, застережень стосовно неї значно більше, ніж аргументів на підтримку¹⁸. Сама природа влади виконавчої (середньовічні правителі були правонаступниками військових вождів) не допускає поняття колективного сюзеренітету. Така влада завжди була персональною. Колективна влада допустима тільки в суспільствах демократичних і то винятково як влада законодавча. Звичайно, не були виключенням серед європейських династій і Рюриковичі¹⁹.

¹⁶ Соловьев С. История России с древнейших времен. Кн. 2, т. 3–4. Москва, 1998. С. 7–32; Грушевський М. Історія... С. 222–227; Пресняков А. Княжое право в Древней Руси. Очерки по истории X–XII столетий. Лекции по русской истории. Киевская Русь. Москва, 1993. С. 7–135, 181–184, 386–470; Свердлов М. Генезис и структура феодального общества в Древней Руси. Ленинград, 1983. С. 194–199.

¹⁷ Назаренко А. Родовой сюзеренитет Рюриковичей над Русью (X–XI вв.) *Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования*. 1985 г. Москва, 1986. С. 149–156.

¹⁸ Толочко А. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. Киев, 1992. С. 57–66.

¹⁹ Крім того, при тодішніх засобах зв'язку практично неможливо прийняти навіть просте рішення, коли один із співправителів знаходиться у Києві, а інший – у Володимирі на Клязьмі. Звичайно, слабкістю окремих правителів користалися їх енергійніші родичі, схилиючи до потрібних їм рішень. Окремі князі земель періодично взагалі не звертали уваги на київських сюзеренів, а в міру збільшення числа удільних князівств Рюриковичі все більше схилилися до створення колективного органу на зразок *рейхстагу* – з'їзду князів Священної Римської імперії германської нації. І такі князівські з'їзди-схеми періодично відбувалися – як загальноруського масштабу, так і в окремих землях. Князь Роман Мстиславович на початку XIII ст. за зразком імперії пропонував узаконити вибори сюзерена Русі, щоб припинити боротьбу за київський престіл, але не отримав підтримки князів інших земель. Див.: Майоров А. Из истории внешней политики галицко-волынского князя Романа Мстиславича *Дньсеслово. Збірник праць на*

пошану дійсного члена НАН України Петра Толочка з нагоди його 70-річчя. Київ, 2008. С. 51–57; Його ж. Галицько-волинський князь Роман Мстиславович: володар, воїн, дипломат. Т. 1. Біла Церква, 2011. С. 155–174; *Его же*. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. Санкт-Петербург, 2011. С. 19–442. Пошуки аналогів у Римській імперії зовсім некоректні: римські дуумвірати і триумвірати на практиці були поділом земель і правитель кожної частини провадив самостійну політику, яка викликала спротив у Римі і закінчувалася черговою громадянською війною. Розгортання наступних одна за одною апріорних версій – данина давньому російському постулату про особливий розвиток руського (у їхньому розумінні – російського) суспільства, відмінного від інших європейських моделей (“умом Россию не понять, аршином общим не измерить”). Реально ж джерельні підстави для тверджень про колективний сюзеренітет і дуумвірати виявляються звичайною фікцією. Так, участь князя Василья Романовича у багатьох спільних рішеннях виглядає результатом редагування Галицько-Волинського літопису за його сина Володимира Васильковича, який намагався підняти роль батька, загалом не дуже діяльного і рішучого князя: *Котляр Н.* Галицко-Волынская летопись (Источники, структура. Жанровые и идейные особенности) *Древнейшие государства Восточной Европы. Материалы и исследования*. 1995 г. Москва, 1997. С. 147–149, 154). Так, влітку 1240 р. Данило Романович “раду вчинив із братом своїм пообіцяв Київ йому Михайлові” (“Даниль же свѣъ створи со братѣ си обѣща емоу Киевъ Михайлови”:

Спостереження за відображеною у джерелах практикою успадкування княжих престолів, співставлене з практикою спадкування у скандинавських, звідки походили Рюриковичі, та сусідніх європейських державах²⁰, дало змогу виявити певні її закономірності:

1. Головним критерієм було родове право, згідно з яким старший з роду Рюриковичів успадковував київський престіл і сюзеренітет (фактичний чи номінальний) над Руссю. На практиці це означало, що син не міг успадкувати батьківський престол, якщо живими залишалися його дядьки, молодші брати померлого володаря. Саме тому старенький Судислав Володимирович залишався небезпечним для його племінників Ярославовичів і вони змусили його прийняти чернецтво. Але діти старшого брата зберігали перевагу над своїми двоюрідними братами. Аналогічне правило діяло і в землях та удільних князівствах. Володимир Мономах першим порушив цю головну норму, коли, скориставшись вже архаїчним для того часу апаратом віча, після смерті Святополка Ізяславовича провів своє “закликання” на князівських престіл, після чого до самої монгольської навали протистояння Мономаховичів з Ольговичами стали стрижнем міжкнязівських стосунків. Значення права найстаршого за родовим рахунком прямого спадкоємця “по мечу” демонструє доля Ростислава Івановича, сина Івана Берладника, якому угорці поспішили прикласти до ран отруту²¹.

2. Уже сини Володимира Святославовича порушили загальне правило, виключивши з числа претендентів на київський престіл нащадків старшого брата Ізяслава. Цей прецедент і породив пізнішу практику ізгойства серед князів, за якою внук втрачав право на князівський престіл якщо його батько помер раніше від діда. Можливо, це перше обмеження числа спадкоємців походить ще зі звичаєвого права доби *дружинних держав* (племінних князівств-суперсоюзів і об'єднань), коли спадкоємець князя-вождя мусив опиратися на його авторитет і славу. Напевне, цю практику успадкування закріплено через т. з. “заповіт Ярослава Мудрого”, який дійшов до нас переробленим зусиллями книжників Володимира Мономаха та його сина Мстислава. Це правило зберігалося довго. Згідно з ним, і князі Острозькі, чий предок Роман Данилович загинув бл. 1260 рр. (за життя батька), вилучалися з числа спадкоємців короля Данила, а син Романа – Василько мусив вдовольнитися скромним Слонімським князівством у володіннях батька та діда по материнській лінії²².

3. З'їзд князів – Любецький снем 1097 р. закріпив за кожною гілкою батьківські володіння. Відтоді *снем* перетворюється на державний інститут (на зразок рейхстагу Священної Римської імперії германської нації). Це нерегулярне зібрання Рюриковичів під головуванням київського князя (а пізніше в окремих землях старших князів цих земель) займалося врегулюванням міжкнязівських відносин. Рішення *снему* скріплювали клятви учасників, як і міжнародні угоди, на перших порах вони мали силу загальнодержавних законів. Так, проти порушника рішень снему 1097 р. – волинського князя Давида Ігоревича виступила коаліція, яку мусив, навіть всупереч власному

Данила Романовича не залишають підстав для тверджень про дуумвірат.

²⁰ Wojtowycz L. Walka... S. 52–55.

²¹ Ипатьевская летопись. Стб. 664–665.

Ипатьевская летопись Стб. 783), але сам дав Ростиславу Михайловичу Луцьк (“а снові его Ростиславоу вдасть Лууческъ” (Там же. Стб. 783), як і належало сюзерену. Зрештою, і коронація, на якій Василько Романович разом з Левом Даниловичем були тільки почесними гостями, та подальші дії

²² Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siècle *Orientalia Christiana*. N 35, maio. Roma, 1927. P. 50–51.

бажанню, зібрати київський князь Святополк Ізяславович. Порушника покарано, а ухвали Любецького снему підтверджено 1100 р. у Витичеві. Витичівський з'їзд, здається, навіть відновив у Смоленську нащадка Ігоря Ярославовича, визнавши рішення Ярославовичів незаконним і декларуючи право кожної гілки володіти батьківським спадком²³.

4. Всередині земель князі продовжували переміщатися з “молодшого” столу на “старший”, подібно до того, як це було загалом на Русі до Любецького снему, коли Ярослав Мудрий починав княжити в Ростові, пізніше перейшов до Хольмгарду на місце померлого старшого брата Вишеслава, а вже звідти потрапив до Києва. Наприклад, при кожній зміні князя в Чернігові проходив перерозподіл престолів у всій Чернігівській землі. Так князь Ігор Святославович спершу княжив у Путивлі (1161–1164), перейшов до Курська (1164–1178), звідти до Новгороду-Сіверського (1178–1198) і, наприкінці, – Чернігова (1190–1202). Напевно, мав рацію Василь Сергеевич, допускаючи закріплення такого перерозподілу через відповідні угоди²⁴. Принаймні, збирався місцевий снем і давалися належні клятви та присяги. Ольговичі у 1206 р. поширили принципи Любецького снему на Чернігівську землю, тобто кожен пагінець обох гілок Ольговичів отримав свою “отчину”. Подібне було здійснено у Полоцькій землі після повернення місцевої династії із заслання, Волинській землі у 1170 р., коли вмираючий Мстислав Ізяславович з братом Ярославом розділили Волинь на дві частини: Луцьку (Східну) та Володимирську (Західну), Туровській землі – наприкінці XII–XIII ст.

5. З візантійської практики, напевно, перейшло право успадкування за заповітом. Остання воля померлого князя мала незаперечний авторитет. Володимир Василькович заповів Володимирське і Берестейське князівства молодшому з двоюрідних братів – Мстиславові і навіть такий рішучий князь як Лев Данилович не наважився порушити його волі. У подібній ситуації московські князі отримали Переяслав-Заліський. Як і у Візантії, успадкування за заповітом відкривало дорогу до влади бастардам, тобто синам від коханки або наложниці. Прикладом може служити Олег Ярославович, син Ярослава Осмомисла від Насті з Чагрович²⁵.

6. Претенденти з-поміж дальших родичів (двоюрідних, троюрідних) розглядалися тільки за відсутності спадкоємців по материнській лінії, тобто “по кужелю”.

7. Успадкування “по кужелю” могло бути запозичене зі скандинавської практики. Причому, успадковувати можна було навіть за мачухою, яка, за церковними канонами, вважалася матір'ю. Так отримали Галицьку землю Ігоревичі. Але молодший Роман Ігоревич повів боротьбу зі старшим Володимиром, вважаючи себе прямим спадкоємцем Ярослава Осмомисла, тоді як Володимир та Святослав були синами від першої дружини. В успадкуванні “по кужелю” першість мали доньки останніх володарів у порядку старшинства (тобто їх чоловіки), а далі діти найближчих родичок останнього володаря (доньок, сестер згідно з порядком старшинства і т. д.). Через це і права Мстислава Мстиславовича Удатного як сина доньки Ярослава Осмомисла до галицької спадщини визнали всі, а

²³ Янин В. Междукняжеские отношения в эпоху Мономаха и “Хождение игумена Даниила” *Труды Отдела древнерусской литературы*. Т. 16. Москва, 1960. С. 112–131.

²⁴ Сергеевич В. Вече и князь. Русское госу-

дарственное устройство и управление во времена князей Рюриковичей. Исторические очерки. Москва, 1867. С. 122–272.

²⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 657.

решту претендентів (Данило Романович чи угорський принц Андрій) спішили підкріпити свої прагнення одруженням з його доньками. Підстави принца Калмана, який був лише правнуком Єфросинії Мстиславни, в порівнянні з Андрієм були мізерними, тому угорський король підтримав Андрія, хоча Калмана коронував папа і він зберіг титул *rex Galiciae*. Пізніше й Гедиміновичі закріплювалися на руських престолах через одруження з доньками останніх володарів.

8. Важливе значення мали легітимність розводу і шлюбу. Так, Ростислав Рюрикович міг претендувати на Галицьку спадщину лише як старший брат Предслави, дружини Романа Мстиславовича, у якої не було синів, за умови, що розлучення Романа Мстиславовича його тесть Рюрик Ростиславович вважав не легітимним (другий шлюб Романа відбувся ще до насильного постриження в черницю його першої дружини), а, значить, і дітей від цього шлюбу – бастардами, яких батько не встиг адоптувати. Подібні підстави могли використати й Михайло Всеволодович, одружений з донькою Романа та Предслави, та його син Ростислав.

9. Зміни у практиці успадкування під ординським впливом почала запроваджувати московська династія лише з кінця XIV ст.²⁶ Вони передбачали прямий перехід влади від батька до старшого сина.

Становище королівства Русі було специфічним тільки з огляду на стосунки із Золотою Ордою. Приймаючи у 1253 р. королівську корону від папи і титул “світлішого короля Русі”²⁷, Данило Романович кидав виклик Золотій Орді, не тільки розриваючи із залежністю від неї, а й претендуючи на визволення з-під її зверхності всієї Русі²⁸. Саме тому після невдалої спроби відродження Русі і каральних походів Бурундая королю Данилові довелося знову емігрувати до Угорщини, звідки він повернувся лише після того, як Золота Орда вступила до довготривалої боротьби за Азербайджан²⁹. Старший син короля Данила – князь Лев Данилович, зіткнувшись з фактичним розпадом “королівства Русі” й активною діяльністю улусбека Ногая, мусив стати васалом останнього, що, зрештою, допомогло йому не тільки об'єднати батьківську спадщину, а й значно розширити кордони³⁰. Юрій Львович, під владою якого опинилася уся територія спадщини Романовичів, скориставшись з того, що золотоординський

²⁶ Войтович Л. Князя доба на Русі. Портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 27–42.

²⁷ Тургенев А. Акты исторические, относящиеся к России. Т. 1. Санкт-Петербург, 1841. № 62–65, 74, 76–77; Большакова С. Папские послания галицкому князю как исторический источник Древнейшие государства на территории СРСР. Материалы и исследования. 1975 г. Москва, 1976. С. 122–129.

²⁸ Войтович Л. Король Данило Романович. Загадки і проблеми Король Данило Романович і його місце в українській історії. Львів, 2003. С. 24–29; Його ж. Королівство Русі: реальність і міфи Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 7. Дрогобич, 2003. С. 63–71; Його ж. Король Данило Романович: Загадки та дискусії Terra cossacorum: студії з давньої і нової історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук професора Валерія Степанюка. Київ, 2007. С. 383–403; Його ж. Королівство Русі: факти і міфи Дрогобицький збірник міжнародної наукової конференції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. Івано-Франківськ, 2008. С. 4–17.

ренції з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича. Івано-Франківськ, 2008. С. 4–17.

²⁹ Войтович Л. Остання еміграція короля Данила Романовича Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 13. Луцьк, 2009. С. 89–96.

³⁰ Його ж. Улус Ногая і Галицько-Волинське князівство Україна; Монголія: 800 років у контексті історії. Київ, 2008. С. 71–78; Його ж. Кордони Галицько-Волинської держави: проблеми та дискусії Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). Т. 252. Львів, 2006. С. 187–205; Його ж. Повертаючись до проблеми південних кордонів володінь галицьких і галицько-волинських князів Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 17–18. Дрогобич, 2014. С. 51–63; Його ж. Кордони Галицько-Волинської держави: продовження дискусії Археологічні дослідження Львівського університету. Вип. 19. Львів, 2015. С. 43–104.

хан Тохта знову був зв'язаний боротьбою за Азербайджан, а його еміри – боротьбою із сином Ногая Джуке та внуком Кара-Кішеком у Причорномор'ї, звільнився від ординської залежності, про що, насамперед, свідчить прийняття королівського титулу “король Русі (regis Russiae), князь Лодомерії (principis Ladimiritiae)”³¹. Немає жодних джерел, які давали б підстави твердити про Юрія Львовича як ординського васала. Зрозуміло, що там ніхто б не залишився без реакції на титул короля Русі.

Ситуація повністю змінилася, коли в Золотій Орді до влади прийшов хан Узбек (1313–1342), один з найсильніших її правителів³². Наступники короля Юрія Андрій та Лев Юрійовичі мали певні проблеми з ординцями і періодично платили ординську данину-вихід, як випливає з відомого листа польського короля Владислава Локетка до папи Іоана ХХІІІ від 21 травня 1323 р.³³ Те, що обох князів польський король вважав “непереможним щитом” проти ординців, а також пропозиція князів-братів Тевтонському Ордену щодо захисту від татар³⁴, дають підстави припускати боротьбу з ординцями за часів Юрійовичів із перемінним успіхом. Але брати однозначно визнавали зверхність Узбека і отримували ярлики на свої князівства, на що вказав польський хроніст Ян з Чарнкова (1320–1387)³⁵ і швейцарський хроніст Йоган з Вінтертура (Іоан Вітодуранський), який укладав свою хроніку в баварському монастирі Ліндау у 1240–1348 рр.³⁶ (“quod imperator Thartarorum duos paganos breviter ante ista tempora reges satis ydoneos Ruthenis prefecerat”)³⁷. Зрозуміло, сюзереном королівства Русі залишався старший з братів – Андрій, у документах згаданий першим. Він вже не міг, як батько, прийняти королівський титул³⁸, через що підписувався “Dei gra(tia) dux Ladomirien(sis) et domi(nus) Terr[a]e Russi[a]e”,

³¹ Войтович Л. Юрій Львович та його політика Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. Вип. 3. Львів, 2001. С. 70–78.

³² Йою ж. Нащадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів, 2004. С. 125–128; Селезнєв Ю. Еліта Золотої Орди. Казань, 2009. С. 199–201; Измайлов И. Войны на Западе. С. 525–527; Почекаев Р. Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотої Орди. Санкт-Петербург, 2010. С. 88–107; Юрченко А. Хан Узбек. Между империей и исламом. Структуры повседневности. Санкт-Петербург, 2012. 400 с.; Сабитов Ж. Эмиры Узбека и Джанибек-хана Золотоордынское обозрение. Казань, 2014. № 2. С. 120–134; Синор Д. Некоторые латинские источники по ханству Узбека Золотоордынское обозрение. Казань, 2015. № 3. С. 23–32; Хаутала Р. От Бату до Джанибека: Военные контакты Улуса Джучи с Польшей и Венгрией Золотоордынское обозрение. Казань, 2016. № 3. С. 485–528; Его же. Противостояние... С. 371–384.

³³ Monumenta Poloniae Vaticana. Vol. 1: Acta Camerae Apostolicae. 1207–1344 / Con. Ptašnik J. Cracoviae, 1913. P. 83.

³⁴ Куник А. Объяснительное введение к грамотам и летописным сказаниям,

касаючимся истории Червонной Руси в XIV в. с приложением подлинных текстов Болеслав-Юрий II... С. 149.

³⁵ Ioannis de Czarnkow Chronicon Polonorum Monumenta Poloniae Historica. T. 2 / Ed. A. Bielowski. Lwów, 1872. P. 623.

³⁶ Паршин И. Хроника Иоанна з Винтертура (Иоанна Вітодуранського) як джерело до історії Галицько-Волинської Русі першої половини XIV ст. Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 17–18. Дрогобич, 2014. С. 71–78.

³⁷ “тому що імператор Татарський незадовго до цього часу двох поганських королів цілком достойних поставив на чолі русичів”: Iohannis Vitodurani. Chronica / Hrsg. F. Baethgen Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series. Vol. 3. Berlin, 1924. P. 184.

³⁸ Той же швейцарський хроніст титулював обох Юрійовичів rex Ruthenorum, тобто королями Русі: Iohannis Vitodurani. Chronica. P. 184. Але, як слушно зауважив Ярослав Ісаєвич, хроніст користувався розповідями казимирихових воїнів, які, звісно, не здатні були володіти тонко титулатури: Ісаєвич Я. До історії титулатури володарів у Східній Європі Княжа доба: історія і культура. Вип. 2 / Відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 2008. С. 17.

тобто “Божою ласкою князь володимирський і володар землі Русі”³⁹. Молодший Лев був тільки удільним князем луцьким⁴⁰. Саме тому Юрій-Болеслав Тройденевич у грамоті від 11 лютого 1334 р. серед своїх попередників називав тільки Андрія, опускаючи Лева Юрійовича⁴¹. Загибель обох князів залишається загадкою. Можна погодитися, що вона не була одночасною і Лев помер раніше від Андрія, інакше б він став хоч на короткий час сюзереном усієї держави⁴². Чи були князі отруєні, як натякав швейцарський хроніст, чи загинули в якийсь інший спосіб, – стверджувати важко. Припущення про їх загибель у боротьбі з Ордою виглядає досить мотивованим⁴³. Не випадково ж польський король просив папу оголосити хрестовий похід аби запобігти окупації королівства Русі⁴⁴.

Як справедливо зазначив Януш Беняк, на час смерті останніх Романовичів Андрія та Лева Юрійовичів їх прямими спадкоємцями залишалися сестра Марія Юрївна, дружина черського князя Тройдена, та тітка Анастасія Львівна, вдова добжинського князя Земовита⁴⁵. Гіпотеза Даріуша Домбровського стосовно існування двох Мстиславів Даниловичів, один з яких був батьком Анастасії⁴⁶, не спирається на джерела, а заснована винятково на логічних побудовах і домислах, тому залишається гіпотезою. Фактично, йшлося про претензії сина Марії – Болеслава Тройденевича і добжинського князя Владислава Земовитовича, сина молодшого брата Владислава Локєтка і Анастасії, доньки Лева Даниловича.

Поряд з княгинями, найбільше прав до галицько-волинської спадщини мав Любарт-Дмитро Гедимінович як зять Лева Юрїєвича⁴⁷. Після того, як відпали сумніви в існуванні київського князя Станіслава⁴⁸ – крім білорусько-литовських літописів сам князь під таким нехарактерним для Рюриківців іменем записаний у переліку “ктиторів і опікунів монастиря Печерського” Афанасія Кальнофойського, а його син Іван Станіславович – Любецькому пом’янику, подібні потрійні збіги просто виключені⁴⁹. Можна не сумніватися і в участі луцького князя Лева Юрїєвича в битві на р. Ірпінь на стороні київського князя проти Гедиміна. Сам похід Гедиміна і битву можна датувати зимою 1322/1323 р.⁵⁰ Тієї зими під Берестям стояло литовське військо⁵¹. Це, очевидно, було наслідком союзу волинського князя з київським. Мир, укладений після зазначеної війни (а Гедимінові, який, посадивши свого васала в Києві,

³⁹ Кутчинський О. Акти да документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 160–161.

⁴⁰ Войтович Л. Князь Лев Юрїєвич: Спроба портрета Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 10. Дрогобич, 2006. С. 127–131.

⁴¹ Кутчинський О. Акти... С. 178–179.

⁴² Беняк Я. Вигаснення... С. 79–85.

⁴³ Paszkiewicz H. Polityka ruska... S. 7–11; Мацяк В. Галицько-Волинська держава 1290–1340 рр. у нових дослідках. Авсбург, 1948. С. 18; Długopolski E. Władysław Łokietek na tle swoich czasów. Wrocław, 1951. S. 22; Шабульдо Ф. Земли Юго-Западной Руси... С. 22; Wyrozumski J. Polska, Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów. Toruń, 1997. S. 1113.

⁴⁴ Monumenta Poloniae Vaticana. P. 83.

⁴⁵ Беняк Я. Вигаснення... С. 81.

⁴⁶ Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. Poznań; Wrocław, 2002. S. 153–155, 174–180, 232–240.

⁴⁷ Войтович Л. Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація України: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 5: Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Я. Ісаєвича. Львів, 1998. С. 153–168.

⁴⁸ Русина О. Київська виправа Гедиміна (Текстологічний аспект проблеми) ЗНТШ. Т. 231. Львів, 1996. С. 182–188.

⁴⁹ Войтович Л. Княжа доба на Русі... С. 415.

⁵⁰ Його ж. Етапи політичної історії... С. 155–156; Саюк В. Ірпінська битва 1323 року. Біла Церква, 2017. 124 с.

⁵¹ Шабульдо Ф. Земли Юго-Западной Руси... С. 26–27.

мав тепер могутнього ворога в особі золотоординського хана Узбека, вигідно було швидко помиритися з галицько-волинськими князями і навіть вступити з ними в союз), правдоподібно, скріпив шлюб доньки Лева Юрійовича з Любартом-Дмитром Гедиміновичем. Микола Андрусяк (1902–1985) пропонував вважати дружину Любарта внучкою степанського князя Володимира Івановича або донькою острозького князя Данила Васильовича⁵². Останнє доводив також Єронім Граля, вважаючи, що саме на честь тестя Любарт прибрав хресте ім'я⁵³. З певними застереженнями цю версію прийняв Ян Тенговський, зазначивши, що Любарт не міг мати дружину з більшими правами на спадщину Романовичів, ніж Болеслав Тройденевич⁵⁴. На його думку, перша дружина Любарта була сестрою тодішнього волинського князя Данила Острозького⁵⁵. Але висновки, побудовані на гіпотетичних засадах, самі по собі залишаються гіпотезами⁵⁶.

Ігор Мицько впровадив до наукового вжитку фрагмент монастирського пом'яника, який Антон Петрушевич виявив у палітурках деяких стародруків і рукописів⁵⁷, та пом'яник Преображенського монастиря (с. Спас Старосамбірського р-ну Львівської обл.)⁵⁸. У них у блоці "Любарта имене Дмитиріа" попереду цього князя і його дітей поміщені: "Кнѣза Прокопія, Левониды, Васілісы"⁵⁹. Тобто, це мали би бути батько та мати князя Дмитра-Любарта – великий князь литовський Гедимін і його дружина Леоніда, яку І. Мицько вважає донькою Лева Юрійовича, названою на його честь⁶⁰. Дослідник зазначив, що, за версією А. Петрушевича, Василиса – хресте ім'я Гваребути, сестри Гедиміна, хоча сам вважав її донькою Гедиміна⁶¹. Ймовірність останньої версії невелика: чому з дев'яти доньок Гедиміна вписано лише цю одну. Ще менш вірогідно, аби тут була вписана дружина князя Данила Острозького⁶². Василиса, дружина першого острозького князя Данила Васильовича († після 1366 – до 1370), записана у Києво-Печерському пом'янику⁶³. У пом'янику Любарта-Дмитра Гедиміновича відразу за Гедиміном і його дружиною княгиня Василиса Острозька могла би бути записаною тільки в одному випадку, якби вона була донькою Гедиміна, виданою за острозького князя. Подібна гіпотеза достатньо коректна: мир Гедиміна з Андрієм та Левом Юрійовичами, які не мали дітей, міг бути скріплений

⁵² Андрусяк М. Останні Романовичі (нащадки Мстислава і Романа Даниловичів) Науковий збірник Українського Вільного Університету. Т. 5. Мюнхен, 1948. С. 4.

⁵³ Grala H. Chrestne imię Szwarna Daniłowicza. Ze studiów dyplomatyką południoworuską XIII i XIV w. *Słowiańszczyzna i dzieje powszechnie*. Warszawa, 1985. S. 201, 204–208.

⁵⁴ Tęgowski J. Małżeństwo Lubarta Gedyminowicza. Przyczynek do genealogii dynastów halicko-wołyńskich w XIV wieku *Genealogia*. T. 6. Toruń, 1995. S. 17–26.

⁵⁵ *Ejusdem*. Kilka słów o rodzinie Lubarta Giedyminowicza *Scientia nihil est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin* / Pod red. Sochackiej A. i Jusiaka P. Lublin, 2014. S. 588–601.

⁵⁶ Мицько І. Правові підстави володіння князем Любартом спадщиною Романовичів *Старий Луцьк*. Вип. 5. Луцьк, 2009. С. 38.

⁵⁷ Його ж. Монастирські пом'яники про походження ктитора Унівського монастиря князя Федора Любартовича *Лавра*. Львів, 1998. Ч. 2. С. 51–53.

⁵⁸ Його ж. Князь Любарт та його родина *Старий Луцьк*. Вип. 2. Луцьк, 2005. С. 43–48.

⁵⁹ Його ж. Монастирські пом'яники... С. 51.

⁶⁰ Його ж. Правові підстави... С. 34–40.

⁶¹ Його ж. Монастирські пом'яники... С. 52–53.

⁶² Там само. С. 52.

⁶³ *Войтович Л.* Княжа доба на Русі... С. 512; *Його ж.* Князі Острозькі. Спроба відтворення генеалогії династії *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Серія "Історичні науки". Вип. 13. Острог, 2008. С. 44–59; *Його ж.* Князі Роман Данилович і Василько Романович – протопласта князів Острозьких *Острозька давнина*. Вип. 2. Остріг, 2013. С. 11–25.

шлюбом доньки великого князя литовського з острозьким князем, який теж належав до династії Романовичів. І за віком князь Данило Василькович більше підходив на зятя, ніж свата Гедиміна, як пропонували М. Андрусак, Є. Граля та Я. Тенговский.

Версія І. Мицька щодо Леоніди Львівни відразу ж викликала певні застереження. Король Юрій Львович народився 24 квітня 1252 (чи 1257?) р.⁶⁴ Д. Домбровский датує його народження ширшим діапазоном 1247–1254 рр., але найправдоподібнішим вважає варіант 23 квітня 1254 р.⁶⁵ За джерелами, Юрій Львович був одружений двічі: у 1282 р. з незнаною з імені донькою тверського князя Ярослава Ярославовича, яка померла близько 1286 р., та у 1287 р. з Євфимією, донькою куявського князя Казимира Конрадовича, яка померла 18 березня 1308 р.⁶⁶ Зрозуміло, що теоретично могла бути і ще одна дружина, померла до 1282 р., що чомусь не потрапила до такого інформованого джерела, як Галицько-Волинський літопис. Від шлюбу з тверською княжною у 1283 р. народився Михайло Юрійович (названий на честь тверського діда), що помер дитиною у 1286 р.⁶⁷ Інші діти походили від другого шлюбу. Оскільки Лев Юрійович був молодшим, він міг народитися не раніше 1290 р., а його донька – відповідно 1306–1307 рр. За Я. Тенговским, Любарт-Дмитро народився бл. 1312/1315 р.⁶⁸ Отже, донька Лева Юрійовича не могла бути його матір'ю. Якщо Леоніда походила з династії Романовичів, то вона була незнаною з джерел донькою короля Юрія Львовича, названою так на честь діда. Тим більше, що у княжих родинах існувала стала тенденція надавати внукам імена на честь дідів.⁶⁹

Проблема дружин Гедиміна (бл. 1275–1341) теж досить складна. Маємо не зовсім виразне повідомлення про двох перших дружин Гедиміна (Віда з Курляндії і Ольга зі Смоленська)⁷⁰. Хроніка Биховця, укладена в XVI ст., називає дружиною Гедиміна Євну з Полоцька⁷¹. Дослідник литовсько-білоруських літописів Микола Улащик вважав її вигаданою особою⁷². Інші історики погоджуються з реальністю існування княгині Євни. Литовські автори відносять її життя до бл. 1280–1344 рр.⁷³ За Я. Тенговским, Гедимін одружився з Євною задовго до приходу на князівський престол і вона була матір'ю усіх його восьми синів і дев'яти доньок⁷⁴. Стефен Ровелл, який вважав Євну литовською-язичницею, звернув увагу, що княгиня, за Хронікою Биховця, переживши чоловіка, домоглася, аби Гедимін призначив своїм наступником молодшого Явнута і старші Ольгерд та Кейстут змогли його скинути тільки після смерті матері⁷⁵.

⁶⁴ Balzer O. *Genealogia Piastów*. Kraków, 1895. S. 347; Грушевський М. *Історія...* С. 114, 522.

⁶⁵ Dąbrowski D. *Rodowód Romanowiczów...* S. 197–203.

⁶⁶ Ibidem. S. 205–207.

⁶⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 895; Грушевський М. *Хронологія подій Галицько-Волинської літописі ЗНТШ*. Т. 41. Львів, 1901. С. 53.

⁶⁸ Tęgowski J. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczów*. Poznań; Wrocław, 1999. S. 235–236.

⁶⁹ Див.: Литвина А., Успенский Ф. *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропоники*. Москва, 2006. 740 с.

⁷⁰ Narbutt T. *Dzieje starożytne narodu Litewskiego*. Т. 1. Wilno, 1835. S. 161.

⁷¹ Хроника Быховца ПСРЛ. Т. 32. Москва, 1975. С. 138.

⁷² Улащик Н. *Подготовка к печати и издание т. XVII "Полного собрания русских летописей" Летописи и хроники*. 1973 г. Москва, 1974. С. 367.

⁷³ Ivinskis Z. *Jauné Lietuvių enciklopedija*. Т. 9. Boston, 1966. P. 335.

⁷⁴ Tęgowski J. *Pierwsze pokolenia...* S. 19–20, 304–305.

⁷⁵ Rowell S. C. *Lithuania Ascending: A Pagan Empire Witkin East-Central Europe, 1295–1345* *Cambridge Studies in Medieval Life and Thought: Fourth Series*. Cambridge, 1994. P. 88.

Останнє дозволяє припускати, що Євна з хресним іменем Леоніда була третьою дружиною Гедиміна і матір'ю його молодших синів. Порядок синів Гедиміна залишається дискусійним, але *Явнутіс* литовською – наймолодший⁷⁶. Поміж молодших синів був і Любарт, при дворі сина якого, Федора Любартовича, й укладено пом'яник, куди князь велів внести свого діда⁷⁷, що певний період був християнином⁷⁸. Шлюб Гедиміна і Леоніди, як згадано, міг відбутися до вступу князя на литовський престіл бл. 1307–1308 рр., але молодший брат великого князя литовського Вітеня, якого пруські хрестоносці у 1296 р. титулували королем⁷⁹, цілком міг претендувати на такий шлюб. Зрозуміло, якщо саме на той час він перейшов у християнство. А за таких умов підстави Любарта Гедиміновича на спадщину Романовичів як внука короля Юрія Львовича ставали найістотнішими⁸⁰.

Зрозуміло, і як зять Лева Юрійовича він теж був би серед близьких спадкоємців Романовичів. За пом'яниками, ім'я першої дружини Любарта Гедиміновича – Агрипина⁸¹. Можливо, це хресне ім'я княгині і сплутав Бартоломей Зіморович, назвавши її Агафією⁸². Ян Яблоновский, відкликаючись до Марціна Кромера, іменував дружину Любарта Бучою (Бушкою)⁸³, але в попередника імені княгині не наведено. Від Я. Яблоновського ім'я княгині запозичили Теодор Нарбут⁸⁴ та Микола Карамзін⁸⁵. Якщо це не помилка, то Буша – скорочення від Богуслава. Отже, її мати могла бути полькою. У такому разі Агрипина – хресне ім'я Богуслави⁸⁶. Шлюб Любарта Гедиміновича з донькою Андрія чи Лева Юрійовичів у 1323 р., який скріплював союз Литви з королівством Русі, був взаємовигідним обом сторонам, але, якщо Любарт був сином Леоніди Юріївни, то він не міг би одружитися зі своєю двоюрідною сестрою. Андрій і Лев Юрійовичі за віком мусили вже мати дружин і, виходячи з політичної кон'юнктури, ними, напевно, були польські князівни. Синів вони не мали, але доньки повинні були б бути, хоча джерела не залишили підтвердження такої можливості.

Встановити однозначно чи був Любарт-Дмитро онуком короля Юрія Львовича чи зятем князя Лева Юрійовича, або ж Андрія Юрійовича не вдається, але він мав істотні династичні підстави для успадкування галицько-волинського престолу, тобто один з цих варіантів дійсно відбувся. На мій погляд, Любарт-Дмитро Гедимінович був, радше, внуком короля Юрія Львовича і саме це змусило Казимира III відразу ж вивезти зі Львова коронаційні регалії королівства Русі.

Смерть Андрія і Лева Юрійовичів заскочила зненацька не тільки галицьке і волинське боярство, а й сусідів. Однак першою, правдоподібно, була спроба Любарта-Дмитра Гедиміновича, чи, вірніше, Литви і волинських бояр, що

⁷⁶ Wasilewski T. Synowie Giedymina w. ks. Litwy a następstwo po nim *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. Seria F: Historia. Vol. 15. Lublin, 1990. S. 192.

⁷⁷ Васильевский В. Обращение Гедимина в католичество *Журнал Министерства народного просвещения*. Ч. 159. Санкт-Петербург, 1872. С. 135–196.

⁷⁸ Войтович Л. Княжа доба на Русі... С. 603.

⁷⁹ Düsburg P. *Chronicon terrae Prussiae Scriptores rerum Prusicarum*. Т. 1. Leipzig, 1861. P. 267.

⁸⁰ Мицько І. Монастирські пом'яники... С. 51–52; *Його ж. Правові підстави...* С. 34–40.

⁸¹ *Його ж. Монастирські пом'яники...* С. 52.

⁸² Zimorowicz B. *Historia miasta Lwowa*.

Lwów, 1835. S. 82–83; *Його ж. Потрійний Львів. Leopoldis triplex / Переклад з лат. Н. Царьової, комент. І. Мицька. Вид. 2. Львів, 2002. С. 67.*

⁸³ *Tabulae Jablonovianae ex arboribus genealogicis familiarum Slavicarum regni Poloniae etc.* / Ed. J. A. Jablonowski. Nörimberg, 1748. Tabl. 10.

⁸⁴ Narbutt T. *Dzieje starożytne narodu Litewskiego*. Т. 6. Warszawa, 1838. S. 139.

⁸⁵ Карамзін Н. *История государства Российского*. Т. 4. Примечания. Санкт-Петербург, 1818. С. 138.

⁸⁶ Мицько І. Монастирські пом'яники... С. 52.

ставили на юного князя, який мав тоді 11–12 років⁸⁷. Литовське військо зимувало біля Берестя 1323/1324 р.⁸⁸ Відома дарча грамота соборній церкві святого Іоана Богослова у Луцьку, датована 8 грудня 1322 р., де Любарт Гедимінович титудується як “луцький і володимирський князь”. Оригінал не зберігся, але документ має підтвердження канцелярії великого литовського князя Олександра з 1492 р.⁸⁹ Помилка в індикті дати грамоти відразу ж викликала підозру у її автентичності⁹⁰. Звичайно, помилка датування документу “тим більше можлива... у грамоті, яка дійшла до нас не в оригіналі, а з третіх рук”⁹¹, бо 8 грудня сьомого індикту припадало на 1324 р. і сплутати 6830 р. з 6832 р. (датування від створення світу) могли легко у великокнязівській канцелярії при переписуванні 1492 р.⁹² Навіть прихильники версії фальсифікату вважають, що його створення могло бути близьким за часом від вказаної дати і, принаймні, перша частина грамоти списана з автентичної⁹³.

Утвердитися на Волині в цей період Любарт–Дмитро не зміг. Складні переговори між угорською, польською і мазовецькою сторонами (які претендували на спадщину Романовичів) з одного боку, та Литвою – з іншого, за участі хана Узбека⁹⁴ і згодою місцевого боярства⁹⁵ привели до влади іншого внука короля Юрія – Болеслава-Юрія Тройденевича, ровесника Любарта-Дмитра. Болеслав-Юрій був тільки сином удільного мазовецького князя Тройдена Болеславовича, який тримав дрібні Сохачевське та Черське князівства і навіть в ієрархії мазовецьких князів виступав лише другим. Це, правдоподібно, послужило основою компромісу, прийнятного для усіх сторін. В Угорщині ще завершувалося утвердження Анжуйської династії і вона не була готова втрутитися безпосередньо до боротьби за спадщину Романовичів. Владислав Локетек хотів би бачити на галицько-волинському престолі свого племінника, але й мазовецький княжич відповідав його інтересам. Така компромісна фігура влаштувала і Литву, теж не готову підтримати претензії Любарта, та

⁸⁷ За Я. Теньговским, Любарт-Дмитро народився між 1312–1315 рр.: *Tęgowski J. Pierwsze pokolenie Giedyminowiczów*. S. 305. Версія стосовно 1298 р. не виглядає переконливою: *Чобіт Д. Українська Волинська держава XIV–XV століть Пам’ятки України: національна спадщина*. № 1 (6–7). Київ, 2017. С. 11.

⁸⁸ *Летопись Археологического общества ПСРЛ*. Т. 35. Москва, 1980. С. 95.

⁸⁹ Грамоти XIV ст. / Упор., вступна ст., комент. і слов. М. Пещак. Київ, 1974. С. 20–22.

⁹⁰ *Дашкевич Н.* Заметки по истории литовско-русского государства. Киев, 1885. С. 96; *Kuczyński S.* Lubart Dymitr (w XIV w.) *Polski Słownik Biograficzny*. Т. 17, zes. 4. Wrocław etc., 1972. S. 576–577; *Грушевський М.* Коли сфабрикована грамота Любарта Луцькій катедрі? Критична замітка (з приводу статті Щербаковського Д.: *Фундушева запись князя Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г.*) *Його ж. Твори*. Т. 8. Львів, 2007. С. 175–176.

⁹¹ *Щербаковский Д.* *Фундушева запись кн. Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 г. Чтения в Историческом обще-*

стве Нестора-летописца. Кн. 18, вып. 3–4. Киев, 1905. С. 66–67.

⁹² *Войтович Л.* *Етапи політичної історії...* С. 154.

⁹³ *Флоря Б.* Две грамоты князя Любарта (о луцкой епископской кафедре XIV в.) *Древнейшие государства Восточной Европы*. 1998 г. Москва, 2000. С. 250–254; *Его же.* О грамоте Любарта Гедиминовича Луцкой епископской кафедре *От Древней Руси к новой России Юбилейный сборник, посвященный члену-кор. РАН Я. Н. Щапову*. Москва, 2005. С. 177–181; *Купчинский О.* *Акти...* С. 384, 683–697.

⁹⁴ *Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum Monumenta Poloniae Historica*. Т. 2. Ed. A. Bielowski. Lwów, 1872. P. 623; *Шабульдо Ф.* *Земли Юго-Западной Руси...* С. 19–26. На участь хана Узбека в цих переговорах також прямо натякнув і швейцарський хроніст Іоан Вінтертурський: “procuravit eis christianum latinum, si illi parcere vellent ut videret” (“тоді поставив над ними християнина-латинянина, аби подивитися, чи пощадять вони його”) (*Joannis Vitodurani. Chronica*. P. 184).

⁹⁵ *Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum*. P. 629.

золотоординського хана Узбека, у якого основні сили були зв'язані боротьбою за Азербайджан. Влаштував юний князь і волинське та галицьке боярство.

Появі Болеслава-Юрія передував, очевидно, ряд угод, за однією з яких Любарту Гедиміновичу передано східну частину Волині з Болоховим, де він тримав свою столицю, відновивши місто як Любартів (нині Любар)⁹⁶, що знайшло відображення у місцевій традиції. Якщо не відразу в ході переговорів 1323–1324 рр., то при укладенні союзу, скріпленого 1331 р. шлюбом Болеслава-Юрія Тройденевича з Офкою-Євфимією Гедимінівною⁹⁷, могли виявитися зафіксованими надання Любартові Гедиміновичу Болохівської землі та його права на престіл за відсутності прямих спадкоємців Болеслава-Юрія⁹⁸. У даній ситуації не мало значення чи Любарт-Дмитро доводився внуком королеві Юрієві Львовичу чи зятем Левові Юрійовичу. Саме тільки така угода могла забезпечити Любарту-Дмитру швидке опанування королівства Русі і визнання золотоординського хана Узбека.

Любарт-Дмитро Гедимінович помер 4 серпня 1383 р.⁹⁹ До самої смерті він не тільки зберіг під своїм правлінням Волинську землю (1340–1383), а й за умов боротьби з потужним польсько-угорським союзом намагався відвоювати і Галицьку землю (1340–1349, 1353–1354, 1376–1377).

Отже, є усі підстави стверджувати, що під час династичної кризи 1340 р. з-поміж усіх претендентів саме князь Любарт-Дмитро Гедимінович мав найістотніші права на спадщину Романовичів.

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України
Львівський національний університет імені Івана Франка*

⁹⁶ Шабульдо Ф. Земли Юго-Западної Русі... С. 34, 159; Войтович Л. Етапи політичної історії... С. 157.

⁹⁷ Wolff J. Rod Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł gr. Stadnickiego "Synowie Gedymina", "Olgierd i Kiejstut", "Bracia Władysława Oldierdowicza Jagiełły" we Lwowie 1867. Kraków, 1886. S. 7–8; Кордуба М. Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави з нагоди 600-річчя його смерті *Минуле і сучасне*. Ч. 7. Краків, 1940. С. 3–30.

⁹⁸ Войтович Л. Польща, Мазовія... С. 52–66.

⁹⁹ Дату дає змогу уточнити запис Івана, священника церкви святої Катерини, на Псалтирі (Флоренція, Бібліотека Лауренціана), переписаному в річницю смерті великого князя Любарта-Дмитра Гедиміновича: Столярова Л. Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI–XIV веков. Москва, 2000. С. 349.